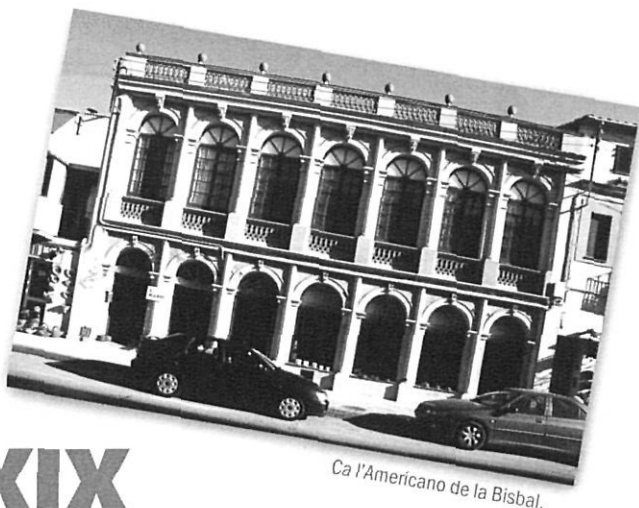

Reportatge

L'indià Pere Coll i l'esperit reformador del segle XIX

Ca l'Americano de la Bisbal.

Moisès de Pablo

fotografies: Quim Giró

Baltasar Parera i Coll no pot reprimir l'orgull quan parla del seu besavi. Pere Coll i Rigau és el prototipus d'indià. Un jove torroellenc emprenedor que fa les Amèriques i, en tornar, es preocupa per millorar les condicions de la seva gent i la seva terra, alhora que desenvolupa els seus negocis. En aquest cas, l'obra de Coll està amarada de l'esperit reformador de mitjan segle XIX, per combatre amb avenços tècnics les condicions d'insalubritat del seu Baix Empordà natal. Però qui era exactament Pere Coll? I en quin context hem d'entendre la seva fortuna, feta a Cuba?

Amèrica, per als catalans?

La nostra història comença a la meitat del segle XVIII, gairebé 100 anys abans que el baixempordanès Pere Coll hagués nascut. L'any 1765 els vaixells catalans començaven a realitzar legalment la travessia de l'Atlàntic amb les colònies americanes i podien triar com a punt de partida o escala qualsevol dels ports espanyols habilitats. La corona de Castella deixava anar el seu monopoli tradicional. La prohibició directa de comerciar amb aquestes terres per als súbdits de la corona d'Aragó havia durat més de 200 anys.

El comerç transatlàntic fou al llarg del segle XIX una font de riquesa per als comerciants i mariners catalans, tot i no ser d'un volum gaire gran, i encara més reduït que al segle XVIII. Els productes catalans exportables es reduïen a productes agraris, sovint de baixa qualitat, i a un escàs nombre de mercaderies industrials que no podien competir amb les d'altres països on s'havia realitzat plenament la Revolució Industrial. Les exportacions topaven amb la baixa capacitat adquisitiva de la població local i amb la competència d'articles més barats, en estar menys sotmesos a impostos que els productes espanyols.

Tot i així, l'illa de Cuba esdevingué un mercat atractiu per als excedents del Principat, així com l'indret d'aixopluc dels

comerciants catalans. Era la factoria ideal des d'on desplaçar-se a l'Amèrica llatina. No és estrany que durant molts anys la paraula *català* i el principal sector tecnològic del moment (l'*ingenio*, és a dir, les incipients maquinàries per a la conversió de la canya de sucre), s'associessin. A l'illa antillana s'hi introduïen les mercaderies catalanes i s'importaven productes colonials per reexportar-los a la península.

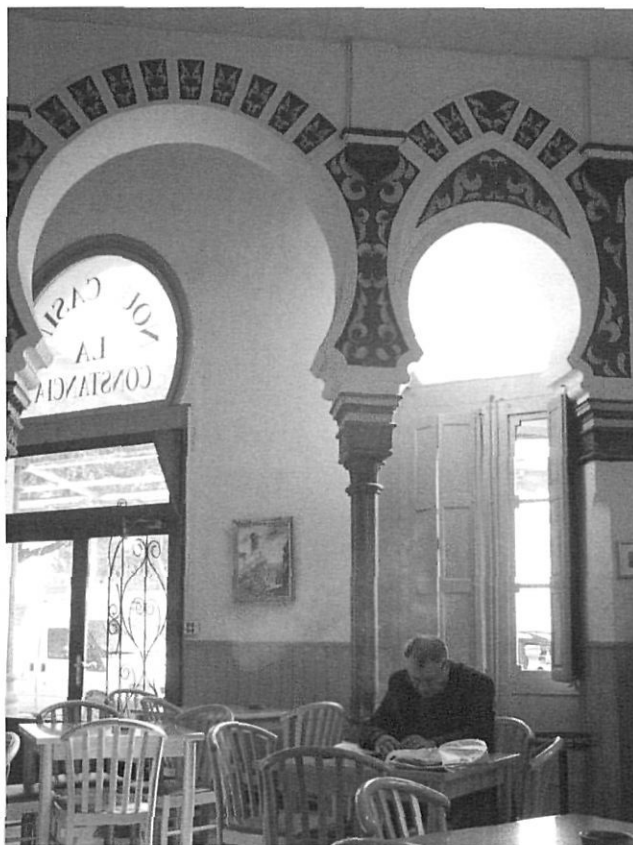
Un comerç intercontinental

Des de Cuba es comerciava amb Montevideo, Buenos Aires, Nova Orleans i Mèxic. Una de les rutes més freqüents era la de Catalunya-Buenos Aires (on s'hi duïa productes agraris i algun de manufacturat), Buenos Aires-l'Havana (s'hi feia arribar *tasajo* per alimentar els esclaus), l'Havana-Nova Orleans (d'on es recollia cotó) o bé l'Havana-Gran Bretanya (s'hi transportava sucre).

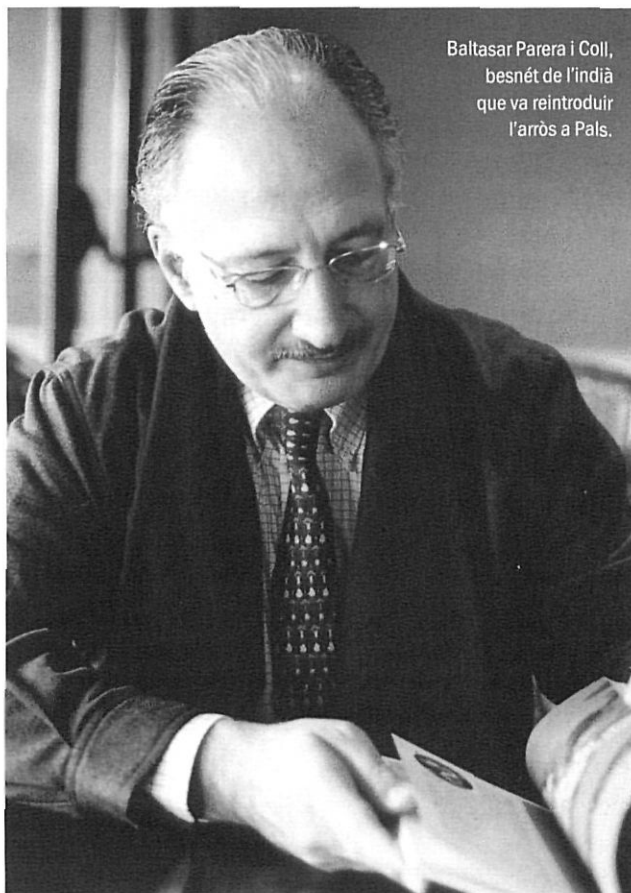
A l'inici de la dècada dels anys setanta del segle XIX, quan Pere Coll s'establí a l'Havana, el sistema comercial utilitzat pels velers catalans –on el capità del vaixell comptava amb uns fons destinat a la compra dels productes que transportava– resultava obsolet respecte dels sistemes més avançats dels països plenament industrialitzats. El declivi d'aquest sistema comercial, juntament amb l'efecte negatiu provocat per les insurreccions independentistes a Cuba el 1868 (Guerra dels Deu Anys o *Guerra Grande*), feren perdre quota de mercat als productes espanyols a favor dels nord-americans. Per la seva banda, els Estats Units, un cop superada la crisi de creixement provocada per la secessió dels estats del sud –sufocada amb una sagnant guerra que es pot considerar el primer conflicte bèl·lic modern (1861-1865)– es configuraren com un element de pressió política angoixant per a les autoritats colonials, mentre que en el terreny econòmic anorrearen l'antic monopoli comercial peninsular.

La batalla de l'arròs

Pere Coll és beneficià de les oportunitats que oferien aquestes terres, com més endavant explicarem. Però és conegut a casa nostra, sobretot al Baix Empordà, pel seu intent reeixit de reimplantar l'arròs. Parlem de quan tornà a Catalunya, ja amb una gran fortuna a la butxaca i una idea a la ment: reimplantar aquesta planta. Segons Josep Pla, a l'homenot que li dedica al volum 16 de les

El passat indià encara es pot palpar a Sant Feliu: Nou Casino La Constància.

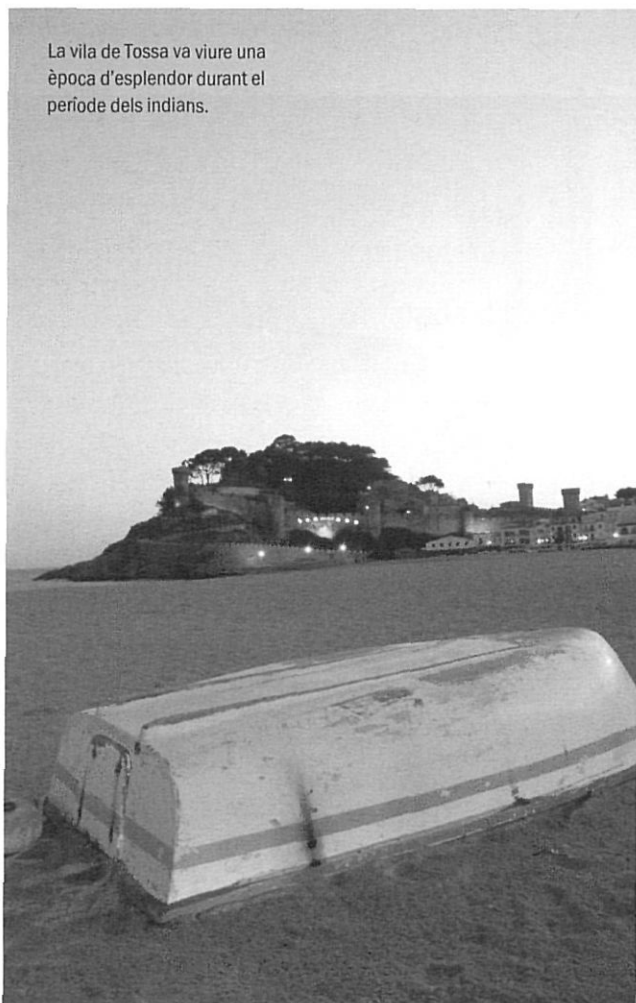

Baltasar Parera i Coll, besnét de l'indià que va reintroduir l'arròs a Pals.

L'indià: un home llegendari

És la figura del *self-made-man*, l'home fet a ell mateix. És l'*indiano*. Molt abans que el capitalisme nord-americà generi aquesta figura del nou ric. Sol ser un personatge d'extracció humil que marxa a fer les Amèriques i, un cop ha fet fortuna, torna al Principat amb la intenció de mostrar la seva puixança econòmica al seu poble d'origen, construirà no pocs edificis de vàlua i portarà costums caribs (fumar havans, tenir esclaus negres o animals de companyia exòtics com cacatues i lloros).

La vila de Tossa va viure una època d'esplendor durant el període dels indians.

seves *Obres Completes*, per a aquest baixempordanès «l'esperit de lluita fou un estat natural». Coll comprà el mas Gelabert de Pals, el 1894. Tornava a casa –ell era de Torroella de Montgrí, tenia 44 anys i 2 fills– quan l'illa semblava en pau, una pau falsa que conduí a la gran insurrecció cubana i, finalment, a la intervenció nord-americana i a la fi del decadent imperi espanyol.

El 1900 obtingué de la Casa Reial l'autorització per plantar aquest cereal, que des del 1837 no es conreava a l'Empordà Petit, com recorda Josep Pla. Un producte amb unes arrels antiquíssimes al Baix Empordà i que a l'època medieval arribà al seu període d'esplendor. Imbuït de les teories higienistes de l'època, l'empresari féu que l'aigua es mogués constantment a les parcel·les, tot impedit que quedés estancada i pogués provocar malalties com el paludisme. El 1905 la producció d'arròs era de més de 1.300 tones i s'havia estès a 400 hectàrees. Però el 1907 Madrid tornà a prohibir-ne el cultiu, amb un rerefons d'interessos polítics que diu molt poc de la credibilitat de l'Estat borbònic, tot i que l'any següent els arrossaires constituïren la comunitat de regants Sindicato Agrícola de la Acequia del Molino de Pals, i aquest producte, de tanta qualitat, com poc cuidat per les autoritats, s'ha anat produïnt a casa nostra fins als nostres dies.

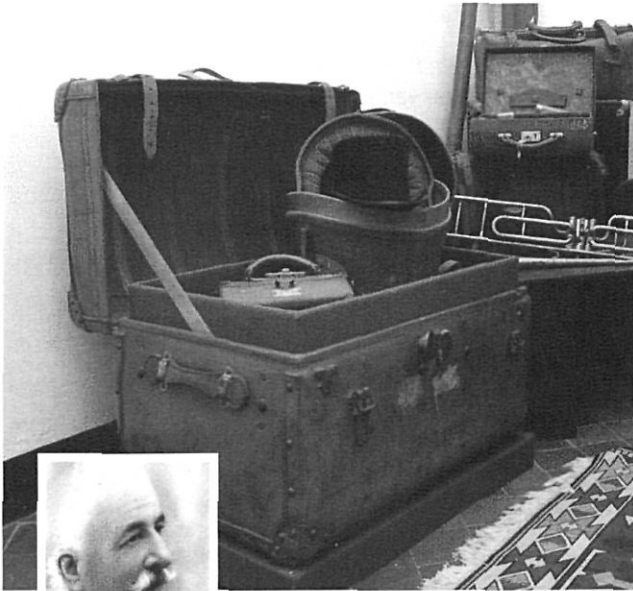
El somni del transport

A Cuba disposaren de ferrocarril gairebé 20 anys abans que a la metròpoli. Segurament per això Pere Coll intentà millorar les comunicacions del país. Resulta curiós com alguna iniciativa dels indians va ser qualificada per l'escriptor Josep Pla de «coses de romàntics», quan estem parlant d'homes que havien amassat grans fortunes i que sempre tenien present l'esperit empresarial. Serà que no només de poder i calés viu l'home?

Palamós era llavors el port natural de Pals, i el nostre indià decidí construir una carretera de Vulpellac a la platja de Pals i obtingué la concessió d'un futur port a Pals. Volia canviar les coses i augmentar les comunicacions. L'operació exigia fixar més d'un milió de pins als Arenals del Mar. Una anècdota explica prou bé la seva mentalitat: quan passejava per les dunes, sempre duia les butxaques plenes de pinyons, que anava escampant pel territori i els enfonsava amb el peu. La idea era aprofitar la resina dels pins, cosa que no va fer.

Un altre exemple del seu caràcter. Com a bon demòcrata, va

Fill d'uns masovers del Baix Empordà, Pere Coll va acabar regalant als seus pares un negoci perquè es retiressin del dur treball de la terra

Interior de la casa indiana Villa Luz, a Corçà. L'habitació conserva l'esperit indià de l'època: pertinències personals de l'indià Claudi Carbonell.

voler comprar els drets nobiliaris que pesaven sobre Torroella per cedir-los a la població i que quedés lliure. Els considerava un anacronisme i un error per a una societat més igualitària i més lliure. I en no aconseguir-los per la via de la compra, va lluitar per via judicial perquè aquesta rèmora del feudalisme desaparegués. Sense oblidar que es va haver d'enfrontar a alguns polítics de l'època; ell creia que la raó l'assistia.

Però, com va fer aquest home la seva fortuna, ell, que era fill de masovers d'una de les terres més dures i difícils del Baix Empordà i que va acabar regalant-los un negoci perquè es retiressin del dur treball de la terra?

Es podria dir que va ser fruit d'un foc d'encenalls.

Una fortuna de foc

Així és. La fortuna de Coll es deu, en bona mesura, al foc. Tenia 14 anys quan trepitjà l'illa més gran del Carib. Era l'any 1867 i la Guerra de Secessió nord-americana feia poc que havia acabat. El jove, nascut a Torroella d'una família de masovers amb pocs recursos, anava d'un ofici a l'altre, on, segons ell mateix explica, treballava com un home i li pagaven com un vailet. Als 18 anys, les coses havien canviat. Segons se'ns diu, ja disposava de residència pròpia, cavall i servidor, la qual cosa parla a bastament del seu nou estatus social i de les oportunitats que ofería el país.

L'Havana era, en l'imaginari col·lectiu català de l'època, una ciutat de somnis, on tot allò desitjable es feia realitat. Un port comercial de primer ordre. El rom, la ginebra i la diversitat de races gaudien d'un clima temperat. Amb una vida d'oci molt concorreguda, la fortuna i l'esperit de treball dels catalans creaven cançons populars com «En el fondo de un barranco / canta un negro con afán: / ¡Dios mío, quien fuese blanco, / aunque fuese catalán!». Però cal dir que només coneixien les històries dels triomfadors. Aquells que fracassaven s'oblidaven aviat, o semblava que no havien existit mai: se'ls enduia el somni de la història.

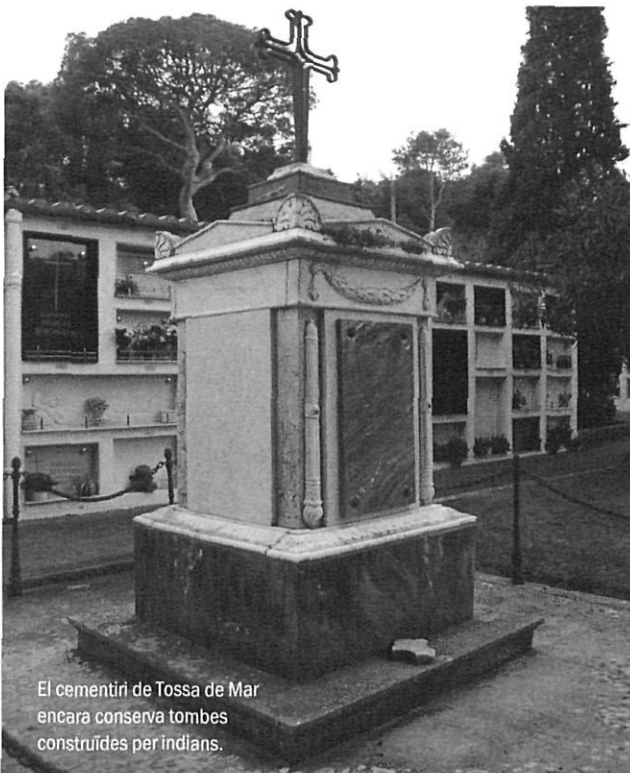
El caràcter del nostre indià detectà una possible font d'enriquiment: els llumins. Els llumins eren un monopoli de l'Estat i es comercialitzaven en paquets sencers; encara que el comprador veïés que n'hi havia alguns de defectuosos, havia de carregar amb tot el lot. Per contra, els llumins del baixempordanès es podien triar i remenar. La seva publicitat avui fa gràcia, però és

L'antic Hospital de Tossa, construït per l'indià Tomàs Vidal i Rey (1687-1764), és avui la Casa de Cultura de la vila.

Els indians gironins

Pere Coll no és pas l'únic que va fer les Amèriques. Hi ha molts exemples a Blanes, Lloret, Tossa o Begur. A la costa i a l'interior. A Sant Feliu de Guíxols, les cases del passeig són un vestigi d'aquest poder i ens parlen de la nostàlgia pel mar d'aquesta gent. Eren els anomenats *càmcamos*. A les festes ganxones es cantaven havaneres i *chimbambas*. Es feia el *ball dels negritos* i es cantava: «los negos salen / de la cabaña / de la cabaña / para trebacar». I un dels ballarins simulava un capatàs que feia treballar els esclaus, en rotllana, i els amenaçava amb la pena de mort si no s'hi esforçaven. A Cadaqués trobem vestigis com la casa Serinyana (1910), la casa Rahoia (1860) o can Costa. A l'interior trobem, per exemple a la Bisbal, can Boy o can Balaguer. A Olot, Manuel Malagrida va fer obres socials, entre d'altres, l'Eixample d'Olot, que duu el seu nom.

El cementiri de Tossa de Mar encara conserva tombes construïdes per indians.

senzilla, efectiva i amb alguna catalanada que revela qui la va idear: «Mis cerillas dan más luz / que da la antorcha de Astrea. / Pueblo, si lo quieres ver: / Tria, escoge y remena».

La fi del monopoli

A Pere Coll el consideren a Cuba «el destructor del monopolio fosforero». I la fama de la seva empresa va ser tan gran que el pare de Baltasar Parera –actual director del camp de golf de Pals i hereu de les terres arrosseres que el torroellenc va comprar– en arribar a l'Havana al voltant del 1920, on la família sempre ha tingut llaços sentimentals i econòmics fins a l'arribada al poder de Fidel Castro, es va trobar amb alguns taxistes que coneixien l'antiga fàbrica de llumins com la d'en «trieu i remeneu». I és que a la publicitat el català hi col·locava: «Pidan los fósforos de Remeneu».

A la fàbrica de fòsfors s'hi afegí una altra de tabac. Els negocis rutllaven. L'empresari d'origen torroellenc tenia una posició econòmica més que desfogada que li permetia tornar a casa seva amb el somni de tants i tants que enfilaven el camí d'Amèrica acomplert: les butxaques ben plenes i una aurèola, entre misteriosa i de mecenes, que tant ha caracteritzat els indians.

Més exemples de la seva perspicàcia. La fàbrica de tabacs no podia vendre el seu producte a la península. Coses del monopoli decretat per Madrid, que es conduïa amb una mentalitat més pròpia dels Àustries que de l'economia moderna. De la manca, Coll en féu una virtut i posà a la fàbrica el sobrenom de «La Sin Real fàbrica de tabacos». Ens trobem davant d'uns primers exemples d'antipublicitat de la història? Ho ignorem. Allò que queda fora de dubte és l'esmolat sentit de l'humor de l'empresari, que va comerciar amb els Estats Units, on trobava compradors amb més poder econòmic que no hagués aconseguit a la mateixa metròpoli.

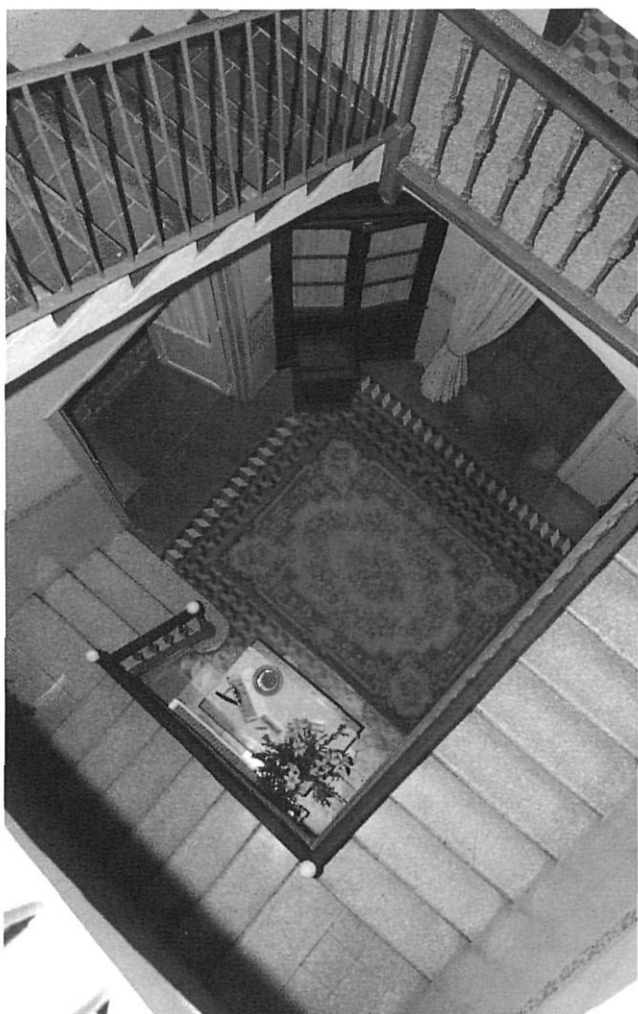
Amèrica era Espanya

Entendran aquesta explicació fàcilment. Tal i com mostra l'historiador Josep Fontana al volum cinquè de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, l'economia entre 1857 i 1868 «fou catastròfica». Precisament el context en què Pere Coll es veié obligat a marxar i emprendre l'aventura americana. Hi havia crisi a la borsa de Barcelona i el negoci del ferrocarril, un cop construït, quedà demostrat que no donava tants beneficis

Mentre Pere Coll feia les Amèriques, aparegueren noves nissagues d'indians, com els Güell, els Juncalleda o els Muntadas

Façana de la mansió Villa Luz i a sota, detall de l'escala.

com s'esperava. En aquesta època aparegueren noves nissagues d'indians, com els Güell, els Juncadella o els Muntadas. Catalunya reunia el quaranta per cent de la industrialització de l'Estat, i dos terços de la indústria catalana es basava en el tèxtil. La guerra civil als Estats Units havia provocat una «fam de cotó». Però Espanya era el gran mercat català, no Amèrica, segons explica Fontana. La pregunta és clara. Per què si hi ha aquesta empenta en tanta gent, aquesta decisió d'emprendre riscos, com és el cas de l'obra de Pere Coll, no trobem un increment sostingut de l'Estat, una industrialització plena? Fontana, tan genial com sempre, ens recorda: «¿Què li passa a una burgesia que viu en una societat capitalista madura, com la catalana, quan es troba sotmesa a una política incompetent d'un Estat molt més immadur, propi per ser colonitzat per la inversió estrangera?». Aquest Estat no creix i no es desenvolupa.

Un caràcter inquiet

Ben allunyat d'aquest diagnòstic tan negatiu de la societat de l'època, el nostre personatge seguí conservant tota la vida el seu caràcter. Va ser ell el que organitzà les obres de l'aigua potable a Sant Feliu de Guíxols i creà les Aigües Coll, precedent de les Aigües Potables de Sant Feliu de Guíxols SA. Comprà mines de terrissa i, sobretot, mantingué el caràcter de resistent. El conflicte que tingué amb la Companyia de Tramvies de Barcelona així ho palesa: La companyia feia servir bitllets de paper, quan el reglament especificava que havien de ser de cartró. Coll comprava el tiquet i el deixava endur pel vent, davant la còlera dels revisors; assegurava que ell ja havia comprat el bitllet i no li podien tornar a cobrar. L'incident es va repetir desenes de vegades. L'empresa, finalment, va repartir la seva foto entre els revisors i els avisà que no li demanessin el bitllet; no pagava la pena. Va ser ell que, en una tasca benèfica tan pròpia dels indians, rehabilità l'ermita de Santa Caterina de Torroella de Montgrí i l'església de l'Estartit. Segurament, el millor homenatge que li ha pogut fer la seva família és el manteniment dels arrossars i les maresmes que s'estenen a frec del Camp de Golf de Pals. Un producte que ell tant va contribuir a arrelar i que és un dels trets definitoris, i tan bells, del territori.